

Ratolesti podpory zdraví ve školách ČR

Informační příloha

říjen 2005

PRŮVODCE VÝCHOVOU KE ZDRAVÍ

Seriál - část 2.

Seriál bude vycházet v příloze Ratolest v každém čísle Učitelství 2005-06

V úvodu seriálu jsme vás seznámili s výchovou ke zdraví jako novou gramotností pro život, jejíž začlenění do edukačních systémů jednotlivých států prosazuje Světová zdravotnická organizace (SZO) ve své politice podpory zdraví.

Dále jsme se stručně zabývali výchovou ke zdraví ve světle nové orientace na životně důležité kompetence dosahované především v činnostním a prožitkovém učení.

Hodnotili jsme přínos programu Škola podporující zdraví (ŠPZ) pro posílení role výchovy ke zdraví ve školách.

V závěru úvodní části jsme naznačili některé aspekty začlenění výchovy ke zdraví do Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání (RVP ZV) a zdůraznili jsme potřebu apochační přípravy učitelů v daném oboru pro uvádění změn do praxe škol.

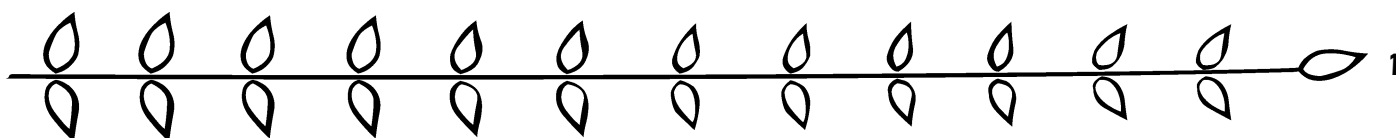
Zdraví v dosavadních dokumentech a v RVP ZV – základní pojmy

Při promyšlení možných edukačních změn na jednotlivých školách i při samotné tvorbě školního vzdělávacího programu (ŠVP) budeme asi často nahlížet do RVP ZV. Jednak proto, abychom si ujasnili, co se od nás očekává a co všechno nám program umožňuje, jednak, abychom naplnili požadavky vyplývající ze struktury ŠVP. Pokud budeme zodpovědní za problematiku podpory zdraví na škole, bude třeba, abychom plně chápali, v jaké podobě se problematika zdraví v RVP ZV objevuje, v čem je jinak koncipovaná oproti dřívějším učebním osnovám i současným vzdělávacím programům. Co se změnilo v obsahu a rozsahu začlenění dané problematiky i co z toho pro nás jako tvůrce ŠVP vyplývá. Měli bychom si také osvojit všechny pojmy a užívat je pokud možno stejně.

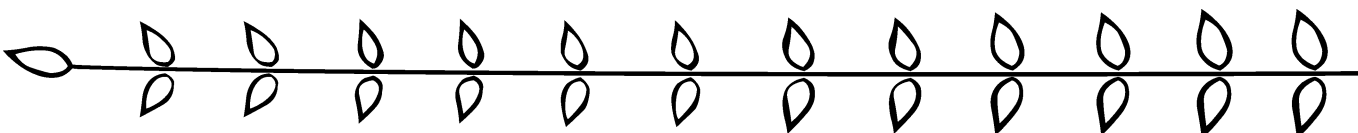
Podívejme se tedy hned v úvodu na pojmy, se kterými se budeme střetávat. Už v první části seriálu byly nastoleny dva

ústřední pojmy *podpora zdraví* a *výchova ke zdraví*. *Podpora zdraví* byla zmiňována v souvislosti s celkovou politikou SZO, s novými kompetencemi člověka a s dlouhodobou strategií šíření zdraví ve školách pomocí programu ŠPZ. *Výchova ke zdraví* byla zmiňována jako jedna ze složek politiky podpory zdraví SZO, jako součást edukační politiky jednotlivých států, jako možný apochační obor budoucích učitelů, jako celkový edukační proces ve výuce a v životě školy, jako vzdělávací obor RVP ZV i jako možný název vyučovacího předmětu v ŠVP. K tomu ještě přidejme samotný pojem *zdraví* na nejrůznějších úrovních, název vzdělávací oblasti RVP ZV *Člověk a zdraví*, název současného předmětu, který obsahuje problematiku zdraví – *Rodinná výchova* atd. Jsme schopni se v daných pojmech orientovat? Uměli bychom je správně používat? Pokusme se společně pojmy utřídit a doporučit pro jisté úrovně a situace nevhodnější užití.

Pojem	Úroveň	Co označuje	Kdy jej použít
zdraví	mezinárodní státní školní individuální	- Individuální pocit pohody (tělesné, duševní, sociální a duchovní), optimální vztahy v užší komunitě i udržitelný stav přírody (světa). Zdraví je spoluutvářeno chováním člověka a jeho způsobem života.	- Prakticky ve všech situacích a širších pojmech, které směřují k podpoře a ochraně zdraví, včetně edukace. - Lze jej použít i jako zástupný pojem vždy, když si „nevíme rady“ (např. začlenili jsme problematiku související se zdravím...).

podpora zdraví	mezinárodní státní	- Koncepce směřující k celkovému zlepšení zdraví lidí i prostředí a zahrnující vzdělávání, výzkum, vytváření podmínek, tvorbu prostředí, zdravotní prevenci, léčbu atd. Pojem vystihuje současné trendy interakčního pojetí zdravotně preventivních strategií.	- Jako střešní pojem označující komplexnější záměry a činnosti směřující ke zlepšení zdraví – ozdravení populace, přírody, vytvoření příznivých podmínek do dalších let.
	školní	- Pojem je součástí názvu i obsahu uceleného programu ŠPZ, který usiluje o pohodu prostředí, zdravé učení a otevřené partnerství ve školách.	- Pro označení ucelených koncepcí na úrovni školy, tj. koncepcí, které uplatňuje celá škola (směřuje k jejich naplnění). Hodí se tedy i pro označení ucelených záměrů, koncepcí a strategií začleněných do ŠVP.
Člověk a zdraví	státní	- V RVP ZV označuje vzdělávací oblast, která zahrnuje vzdělávací obory: Výchova ke zdraví a Tělesná výchova. - Název Člověk a jeho zdraví označuje tematický okruh vzdělávací oblasti (oboru) Člověk a jeho svět. Podobností názvů je naznačena návaznost vzdělávacího obsahu týkajícího se zdraví na 1. a 2. stupni.	- Na úrovni RVP ZV pouze pro označení vzdělávací oblasti na 2. stupni. - V modifikaci pro daný tematický okruh na 1. stupni.
	školní	- Tematický okruh ve vyučovacím předmětu Prvouka v současném vzdělávacím programu Základní škola.	- Lze v ŠVP případně použít pro název integrovaného vyučovacím předmětu nebo volitelného předmětu, jehož obsahem jsou edukační aktivity směřující k podpoře zdraví. Doporučuje se však pro jasnost a přehlednost ponechat tento pojem pouze pro úroveň RVP ZV a ve ŠVP vycházet z názvů vzdělávacích oborů – Výchova ke zdraví a Tělesná výchova.
Výchova ke zdraví	mezinárodní státní	- Obecně označuje edukační koncepce směřující k podpoře zdraví (v přípravě učitelů, žáků či jiných skupin obyvatel). - Nově akreditovaný aprobační obor. - V RVP ZV označuje vzdělávací obor, z něhož je možné utvářet ve ŠVP vyučovací předmět.	- Obecně pro označení edukačních koncepcí. - Pro nově se tvořící aprobační obor učitelů. - Na úrovni RVP ZV pouze pro označení vzdělávacího oboru.
	školní	- Možný název vyučovacím předmětu vycházejícího ze vzdělávacího oboru Výchova ke zdraví.	- Pro vyučovací předmět vzniklý ze vzdělávacího oboru Výchova ke zdraví. Takto stanovený název vyučovacím předmětu má širší ve shodě s vymezeným obsahem (integrativnější, globálnější) význam než dosavadní název Rodinná výchova a měl by jej postupně nahradit. Pro celkové koncepce na úrovni školy doporučujeme používat spíše pojem podpora zdraví (viz výše), aby se nezaměňovalo s případným názvem vyučovacím předmětu.
Rodinná výchova	státní školní	- Vyučovací předmět (nebo část vyučovacím předmětu) v dřívějších učebních osnovách a současných vzdělávacích programech. - Současný aprobační obor učitelů.	- Doporučuje se postupně využít pouze pro dílčí téma a název vyučovacím předmětu nahradit ve ŠVP názvem Výchova ke zdraví.
Tělesná výchova	státní	- Širokou oblast pohybových aktivit, které nemají všechny aspekty sportu. - Aprobační obor učitelů. - V RVP ZV název vzdělávacího oboru, který spolu se vzdělávacím oborem Výchova ke zdraví tvoří vzdělávací oblast Člověk a zdraví.	- Obecně pro pohybové aktivity, vedle sportu (turistiky). - Aprobační obor. - Na úrovni RVP ZV pouze pro vzdělávací obor, který je součástí vzdělávací oblasti Člověk a zdraví.
	školní	- Tradičně název vyučovacím předmětu, jehož cílem je především získání vztahu k pohybovým aktivitám, optimální rozvoj zdravotně orientované zdatnosti žáků a osvojení spektra pohybových dovedností. Stále více se v TV zdůrazňuje zdravotní aspekt.	- Pro název vyučovacím předmětu ve ŠVP.

Podpora zdraví (výchova ke zdraví) v dosavadních dokumentech a v RVP ZV – pojetí, začlenění a vzdělávací obsah

RVP ZV přináší některé zcela zásadní změny do našeho základního vzdělávání, které se odrazí i při utváření a realizaci podpory zdraví ve školách. Jsou to především:

- nově formulované cíle základního vzdělávání, které směřují školy k tomu, aby u žáků rozvíjely životně důležité dovednosti, kterých budou umět použít,
- jasně pojmenované výsledky edukace, jichž má žák dosáhnout na úrovni celého základního vzdělávání (klíčové kompetence) a na úrovni jednotlivých vzdělávacích oborů (očekávané výstupy),

- učivo je prostředkem k dosahování těchto výstupů,
- edukace je založena na týmové spolupráci všech učitelů, kteří si vytvářejí svůj ŠVP, společně hledají způsoby jeho naplnění a dosažené výsledky společně hodnotí.

Podívejme se nyní, jak je problematika podpory zdraví začleněna v RVP ZV, jak se liší ve svém pojetí a obsahu od začlenění v předchozích vzdělávacích dokumentech pro základní vzdělávání od 70. let minulého století a co z toho vyvozovat na školách?

Cíle základního vzdělávání a klíčové kompetence

Jeden z devíti cílů základního vzdělávání, který je vymezen v RVP ZV a o něž má škola usilovat, je přímo zaměřen na podporu zdraví: **učit žáky aktivně rozvíjet a chránit fyzické, duševní a sociální zdraví a být za ně odpovědný** (RVP ZV, s. 5).

Naplnování tohoto i dalších cílů, které jsou státem stanoveny jako závazné zaměření edukační činnosti škol, má na konci základního vzdělávání vyústit v souhrn vědomostí, dovedností, schopností a postojů žáků – v tzv. **klíčové kompetence žáků**.

Nejdůležitější jsou z pohledu zdraví součástí kompetence občanské, které předpokládají, že se žák na své individuální úrovni: bude zodpovědně rozhodovat v různých situacích, poskytne podle svých možností účinnou pomoc a bude se chovat zodpovědně v situacích ohrožujících život a zdraví člověka, že bude chápat ekologické problémy, respektovat požadavky na kvalitní životní prostředí a rozhodovat se v zájmu ochrany zdraví a trvale udržitelného rozvoje (RVP ZV s. 8). V dalších klíčových kompetencích jsou i jiné požadavky na žáka při výstupu ze základního vzdělávání, které souvisejí se zdravím a předpokládají, že žák bude schopen se učit daným dovednostem, řešit konkrétní problémy, uvědomovat si odpovědnost za svá rozhodnutí, využívat komunikativních dovedností k utváření vhodného soužití a kvalitní spolupráci, řídit svoje jednání a chování, přistupovat k práci z hlediska ochrany zdraví a bezpečnosti atd. (RVP ZV s. 6 – 9).

Co to pro nás jako tvůrce ŠVP znamená

Protože k dosažení cílů základního vzdělávání a k utváření klíčových kompetencí žáků má přispívat celá škola (organizací výuky i života školy, utvářením aktivizujícího a bezpečného klimatu, efektivními způsoby výuky a hodnocení žáků atd.), je i úkol naučit žáky aktivně rozvíjet a chránit zdraví a být za to odpovědný úkolem celé školy, všech učitelů.

Proto v úvodních diskusích o podobě ŠVP, o edukačních záměrech a prioritách školy, je třeba zvažovat i podobu a rozsah činností, které v uceleném komplexu budou vytvářet podmínky a příležitosti (pro žáky, učitele, spolupracující rodiče) k tomu, „aby zdraví nestálo na konci našeho výchovného snažení, ale aby prolínalo celým procesem výchovy a vyučování..., což není v možnostech výchovy ke zdraví, chápané jako výběr témat z oblasti zdraví“ či tělesné výchovy (Program podpory zdraví ve škole, s. 31 - upraveno).

Taková diskuse nebude zcela jednoduchá, především ve školách, kde se otázkou zdraví uceleně doposud zabývá jeden či dva lidé a kde se většina činností školy se zdravím vůbec nespojuje. Musíme si především ujasnit, co je ve škole pro žáky z hlediska zdraví rizikové, co je ohrožuje, při jakých činnostech, situacích či vztazích taková ohrožení vznikají a jak jim lze předcházet. Musíme vědět, co je naopak pro žáky a jejich činnost ve škole příznivé a jak toho dosahovat atd. Měli bychom stavět na tom, co už zvládáme, co na škole funguje a postupně dotvářet (přidávat, upravovat) celý systém, který na sebe jednotlivými částmi navazuje, je všem jasný a jeho účinnost se dá kontrolovat. Program ŠPZ k tomu může být velkou inspirací i praktickým pomocníkem. Základní společné myšlenky a postupy se v ŠVP mohou objevit v **zaměření školy** (či základní filozofii vzdělávání na škole) a **ve výchovných a vzdělávacích strategiích na úrovni školy**, případně může být postupně zpracován **podrobnější program podpory zdraví** jako součást ŠVP nebo jeho příloha, která bude dále propracována a naplňována.

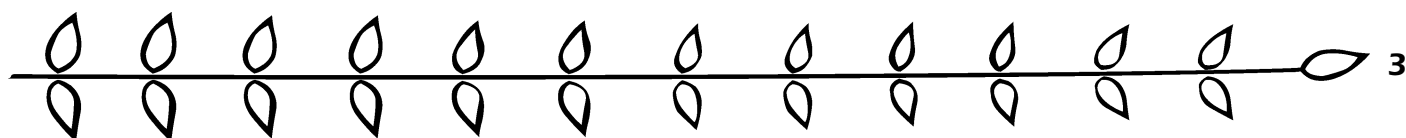
Vývoj

V učebních osnovách z roku 1976 a v jejich inovaci z roku 1991 nejsou uvedeny žádné společné cíle, které by školy vedly k systematickému zájmu o podporu zdraví v rámci celé školy. Daná problematika byla pouze věcí předmětů a některých hygienických a bezpečnostních předpisů.

První vzdělávací program Obecná škola (1993, 1994) se v úvodu odkazuje na potřebu některých změn ve vztahu k potřebám žáků, klimatu škol, hodnocení atd., ale školy nejsou „nabádány“ ke konkrétním krokům v zájmu podpory zdraví.

Vzdělávací program Základní škola vymezuje poměrně obsáhlé cíle i pro oblast podpory zdraví na úrovni školy a připomíná, že se cíle mají promítnout do všech vyučovacích předmětů. Tím, že se hlavně sledovalo osvojení závazného učiva jednotlivých předmětů, zůstalo pouze na školách, jak se s nabídnutou možností vyrovnají.

Vzdělávací program Národní škola zařadil mezi hlavní cíle „vštěpování zdravého životního stylu“ a vymezil jako nedílnou součást vzdělávání pro žáky 1.–9. ročníku tzv. Program „Výchova ke zdravému životnímu stylu v Národní škole“. Význam tohoto kroku však snižuje malé procento škol, které podle tohoto programu postupují.

Vzdělávací obsah a podmínky pro jeho realizaci

Problematika zdraví se ve vzdělávacím obsahu RVP ZV vyskytuje na mnoha místech. Bude dobré si je připomenout. Na 1. stupni je základem vzdělávací oblast (obor) Člověk a jeho svět a tematický okruh (TO) *Člověk a jeho zdraví* s přesahy do TO Lidé kolem nás a Rozmanitost přírody. Na 2. stupni je stěžejní vzdělávací oblast *Člověk a zdraví* se vzdělávacími obory *Výchova ke zdraví* (TO – Vztahy mezi lidmi a formy soužití, Změny v životě člověka a jejich reflexe, Zdravý způsob života a péče o zdraví, Rizika ohrožující zdraví a jejich prevence, Hodnota a podpora zdraví) a *Tělesná výchova* (TO – Činnosti ovlivňující zdraví, Činnosti ovlivňující úroveň pohybových dovedností, Činnosti podporující pohybové učení, Zdravotní TV). Podrobnější informace o obsahu a pojetí těchto oborů najdete v dalších pokračováních seriálu.

Problematika zdraví je *součástí očekávaných výstupů či učiva i dalších vzdělávacích oborů* – Český jazyk a literatura, Cizí jazyk, ICT, Výchova k občanství, Fyzika, Chemie, Přírodopis, Zeměpis, Hudební výchova, Člověk a svět práce. Bohatě je zastoupena i ve všech *průřezových tématech* s výjimkou Mediální výchovy.

RVP ZV na rozdíl od předchozích učebních osnov a vzdělávacích programů stanovuje podmínky pro edukaci žáků se specifickými vzdělávacími potřebami a žáků nadaných a vymezuje *podmínky pro realizaci programu* v intencích programu ŠPZ. Školám se tak dává příležitost přiblížit se ověřenému modelu zdravého učení a zdravého života ve škole.

Co to pro nás jako tvůrce ŠVP znamená

Především z naznačeného vyplývá, že rozprostření výstupů, učiva a dalších obsahových námětů a činností v celém RVP ZV (i vymezení podmínek realizace programu) dává velkou možnost pro utváření uceleného a propojeného působení na žáky ve smyslu podpory zdraví. Umožňuje propojování obsahů, vytváření projektů s tematikou zaměřenou na zdraví. Dává prostor pro prohloubenou aktivitu žáků nejen v povinných předmětech, ale i ve volitelných obsazích a v celém životě školy.

To, co bude pro učitele nové a snad i obtížné, bude především:

- odhalit všechny možné (potřebné) vazby a vztahy,
- jasně pojmenovat, co dosažení jednotlivých výstupů představuje (co má vlastně žák umět, dokázat), jaká cesta k jejich naplnění povede a ke kterým klíčovým kompetencím směřují,
- zvolit vhodné metody pro motivaci žáků i pro osvojování skutečně praktických dovedností, postojů, rozhodovacích schopností,
- načasovat a propojit jednotlivé kroky,
- zvolit vhodná kritéria a nástroje pro zhodnocení výsledků práce se žáky (jak poznám, že žák zvládá daný výstup),
- nepodlehnout formálním postupům a nabízejícímu se tlaku učiva.

Stejně jako u jiných obsahových částí ŠVP bude práce na specifikaci obsahu (učebních osnovách) znamenat především četné diskuse, hledání společných postupů a jasných pravidel, které budou učitelé na úrovni školy či předmětu uskutečňovat a dodržovat.

Vývoj

V učebních osnovách ze 70. let a v jejich inovaci v roce 1991 nalezneme na 1. stupni vedle Tělesné výchovy problematiku zdraví jen v Prvouce a částečně v Přírodovědě v TO Moje rodina, Naše zdraví, Chceme být zdraví, Příroda kolem nás aj. Na 2. stupni pak vedle Tělesné výchovy a Zdravotní tělesné výchovy nalézáme Rodinnou

výchovu jako součást Pracovního vyučování (spolu s Technickou výchovou a Pěstitelstvím). Rodinná výchova byla pojata jako praktické činnosti potřebné k soužití rodiny a při vedení domácnosti. Některá témata směřovala plně k podpoře zdraví (Základy rodinného života, Hygienické návyky, Výživa v rodině, Péče o dítě a jeho výchova), některá jen částečně (Základy technologie přípravy pokrmů, Uchovávaní zeleniny a ovoce v domácnosti aj.), další s problematikou zdraví nesouvisela (Ruční šití, Strojové šití atd.). Některá z dnešního pohledu zásadní témata byla pouze doporučena (Dietní stravování, Zásady sestavování jídelniček), nebyla zařazena (Osobní bezpečí), nebo byla pojmána jen z pohledu rodiny (Sexuální výchova, Prevence zneužívání návykových látek).

Ve vzdělávacím programu Obecná škola je zajímavé, že se na 1. stupni v názvu žádného tematického okruhu Prvouky, Vlastivědy či Přírodovědy nevyskytuje pojem zdraví. Samotný obsah učiva se pak zdraví týká, ale je poznamenán důrazem na občanské záležitosti člověka. Na 2. stupni je stěžejním předmětem Rodinná výchova, která v sobě zahrnuje i dřívější Pěstitelství a Technickou výchovu. Rodinná výchova obsahuje poměrně široké spektrum námětů v TO Zdraví člověka a péče o ně, Na cestě za zdravím, Výživa a stravování v rodině, Zdravý životní styl, Budeme rodiči, částečně i v dalších. Je otázkou, kolik času je při dotaci 6 hodin a mnoha dalších tématech možno problematice zdraví skutečně věnovat.

Vzdělávací program Základní škola (1995) se na 1. stupni věnuje problematice zdraví v Prvouce v TO Člověk, Člověk mezi lidmi a především Člověk a zdraví s pěti podtématy, včetně sexuální výchovy, protidrogové problematiky a problematiky osobního bezpečí. Ve 4. a 5. ročníku je zařazen samostatný kurz Výchova ke zdraví (zde se poprvé podařilo prosadit tento název do vzdělávacích programů), který rozvíjí témata započatá v Prvouce. Na druhém stupni je zařazena Rodinná výchova, která se ve shodě se Standardem základního vzdělávání plně zaměřuje pouze na problematiku výchovy ke zdraví.

V programu Národní škola (1996) je zařazen výše zmíněný průřezový program a zároveň se vymezená témata objevují v Rodinné výchově, která je integrována s Občanskou výchovou. I v RVP ZV se zvažovalo, zda problematika zdraví nemá být záležitostí průřezovou. Nakonec se od tohoto modelu upustilo ze dvou důvodů. Jednak nebylo až do poslední verze jisté, zda budou průřezová témata povinná, a nebyl nalezen způsob, jak zajistit závaznost očekávaných výstupů, které průřezová témata nevymezují.

Závěr

Z naznačeného vyplývá že problematika zdraví:

- se pod vlivem úrovně zdraví společnosti, pronikání návykových látek do populace, potřebě čelit civilizačním chorobám a novým ohrožením člověka, ekonomické náročnosti léčebných postupů atd. v edukačních systémech stále zvýrazňuje,
- musí být v rozsahu vymezení RVP ZV úkolem celé školy a předmětem týmové spolupráce,
- může při uceleném a vhodném řešení výrazně přispět ke zlepšení klimatu ve škole a k větší efektivitě edukačních procesů,
- může být ze zákona předmětem kontroly na škole.

O konkrétním pojetí vzdělávacích oborů a jejich začlenění do ŠVP pojednáme v dalších dílech seriálu.

Připravil: Jan Tupy, VÚP v Praze

- * **Seriál PRŮVODCE VÝCHOVOU KE ZDRAVÍ si klade za cíl komunikovat se školami o problematice zdraví.**
- * **S jednotlivými díly se budete setkávat v příloze Ratolest po celý školní rok 2005-06.**
- * **Na přípravě seriálu spolupracují odborníci z oblasti školství i zdravotnictví a pedagogové ze škol.**
- * **Přejete-li si, aby se v seriálu objevily některé problémy související s problematikou zdraví v ŠVP, napište nám o nich: tupy@vuppraha.cz, mhavlin@szu.cz. Děkujeme.**

